

DVA HRONOLOŠKA PITANJA STAROHRVATSKE ARHEOLOGIJE

I.

O vremenu pojave trojagodnih naušnica t. zv. kijevskog tipa u dalmatinskoj Hrvatskoj

U posljednjem štaj o iskopinama u Brnazima kod Sinja, koje je vodio u ime Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Tim iskopinama otkrivena je još jedna starohrvatska crkva u obliku šesterolista, treća po redu, koju je Gunjača posljednjih godina otkrio (Pridraga kod Novigrada, Brnaze kod Sinja) u posljednjem saopćenju, još neobjelodanjene iskopine su dale na vidjelo dio crkvenog namještaja sa starohrvatskim klesarijama, a usto je otkriveno veliko groblje iz kasnog Srednjeg vijeka.¹ Od nalaza u grobovima Gunjača ističe par naušnica sa tri jednako velike jagode, jednu pri dnu, a dvije sa strana karičice, nađenih uz novac Ljudevita Anžuvina. U jagodama prošupljenim i načičkanim su pronađeni primjer takvih naušnica sigurno datiran novcem,² pa Gu-

¹ Zanimljivi su ostaci zabata pregrade urešene pleternim skulpturama koji su u obliku luka, a ne u obliku šiljastog tegurija. Kako sam pisao, takav oblik zabata poznajemo iz vremena formiranja pleternih skulptura VIII. stoljeća (luk iz Sućurca, ostatak crkve, koja zahvaljuje svoju pojavu u hrvatskom kraju prije glavnog pokrštenja Hrvata misionarskom radu Ivana Ravenjanina) i iz kasnog starohrvatskog doba XI. i XII. stoljeća (Sv. Trojica u Splitu i obnovljena Sv. Marta u Bijaćima). Gunjača zamišlja na vrhu zabata pregrade malen kameni križ s likom raspätog Krista, koji on, prihvaćajući mišljenje K. Prijatelja, stavlja u vrijeme IX.-X. stoljeća. Taj je križ po mojem mišljenju očito djelo pučke umjetnosti koja je bezvremenski jednaka u raznim stoljećima, pa je prema tome vrlo teško odrediti njegovo vrijeme. Najmanje je međutim vjerojatno da potječe iz IX.-X. stoljeća i da je to djelo istog doba, ako ne i iste ruke koja je isklesala oštrobrižno usječene skulpture greda i luka pregrade. (Up. Starohrvatska prosvjeta, III Serija, sv. 3 Zagreb 1954, str. 77-78, članak K. Prijatelja).

² Marun navodi u Starohrvatskoj prosvjeti (Knin 1903, god. VII, sv. 1, str. 47), da je u jednom grobu u Biskupiji uz mletački novac iz vremena oko god. 1300. našao par trojagodnih naušnica sličnih naušnicama, kojih sliku donosi. Međutim on sam ističe da je ova

njača iz toga izvodi mišljenje, da se takve naušnice kod kasno doba Sred izvedenim iz jednog samog primjera, ne mogu se nikako slučaju naušnice bi mogle biti ne savremene novcu u grobu, nego relikv iz ranijeg vremena, koji je bilo kakvim slučajem ostao u posjedu pokojnika pokopana

imade svugdje, a u nas je više takvih primjera utvrđeno u posljednje u srednjovjekovnim grobljima.³ Ali ja ne mislim, da će to biti slučaj s naušnicama nađenim uz anžuvinski novac u Brnazima, jer sam već davno upozorio na to, da na jednoj konzoli

ženska glava ima na uhu naušnice s tri jagode, kakve poznamo sa gro starohrvatskog

ključak, da ranosrednjovjekovne naušnice s tri jagode traju u svom u kasni Srednji vijek. Da ovako stvari

nalaza takvih naušnica u kasno doba Srednjeg vijeka izvesti zaključak, nije bilo već u ranije doba, za to govori više razloga, koje ću ovdje iznijeti.

Starohrvatske naušnice, poznate nam po brojnim nalazima iz grobova IX. do XI. stoljeća, jesu jedna cjelina. To je jedna cjelovita grupa po materijalu, tehnici i ukrasu,

razloga, cijepati tu naoko cjelovitu i jedinstvenu menska razdoblja.

su u jednom grobu

jagode i naušnice starohrvatskog doba ostalih tipova, to je zato, što upće stariji naši arheolozi nisu stručno objelodanjivali svoja iskapanja i objavljivali nalaze

izloženi u zbirci Muzeja hrvatskih starina jednom u Kninu, a danas u Splitu, glavnoj zbirci starohrvatskog nakita, izloženi tako, da se vidi, što je sve nađeno u jednom grobu. Na fotografijama međutim, koje sam između dva rata dao napraviti po fotografu Stuhleru u muzeju u Kninu u vrijeme Marunovo, prije nove postave predmeta po vrsti, kada su metalni predmeti iz jednog mjesta bili

trojagodne naušnice i naušnice ostalih tipova bile često nađene na istom groblju i na istom mjestu, iako nije zabilježeno, da li su iz jednog te istog groba. Ali i jedan takav

ovog članka.

Protiv datiranja prve pojave trojagodnih naušnica u dalmatinskoj skoj tek u XIII. stoljeće govori vrijeme pojave ovakvih naušnica kod ostalih slavenskih naroda. Naušnice, koje smo se privikli u literaturi nazivati naušni-

naušnica, nađena uz mletački novac, samo slična starohrvatskoj naušnici i ukrašena umjesto pupicama savijenim aljkicama od tenečeta. Možda se radi o naušnicama sličnima onima iz Novih Banovaca, za koje je K. Vinski-Gasparini točno utvrdila da nisu izrazito dalmatinsko-hrvatskog tipa, nego bliže naušnicama kod Zapadnih Slavena (Up. Starohrvatska prosvjeta, Zagreb 1952, III Serija, sv. 2, str. 22, tabla II/1). U svojim bilješkama prigodom posjeta njemačkog arheologa Karla Dinklage-a iz Münchena u Splitu između dva rata imam zapisano, da mi je on pokazao fotografije velikih naušnica sa tri koljenca i naušnica sa tri jednako velike jagode slične starohrvatskim i ruskim naušnicama kijevskog tipa, iako drugačije u izradbi od ovih, a koje je on datirao u IX. stoljeće.

³ Up. Ljetopis JAZU sv. 60, Zagreb 1955.

⁴ Up. moj članak u Radu JAZU knj. 268, str. 36.

cama kijevskog tipa, već ranije i drugim slavenskim narodima. J. Eisner u nedavno objelodanjenom članku tvrdi, ušnice kijevskog tipa i navodi primjer naušnice iz mjesta Předmosta, koju donosim u slici br. 1. H. Preidel trojagodne naušnice kijevskog tipa iz trezora srebrnine (Saaz) u Češkoj, a predmeti tog trezora, po novcima u njemu, koji su iz vremena 1010. do 1020., pripadaju kraju X. odnosno početku XI. stoljeća (sl. 2). Nedavno je K. Jażdżewski objelodanio nalaz trojagodnih naušnica kijevskog tipa iz Ljutomjerskog kod Lodža u Poljskoj, koje po predmetima nađenim u istom grobu treba datirati u vrijeme Boleslava Hrabrog (god. 992 do 1025) (slika 3).⁵ U kasnijem Srednjem vijeku ovih naušnica malo pomalo nestaje. U krajevima bližim dalmatinskoj Hrvatskoj, u ostavštini ketlačke i bjelobrdске kulturn Panonskih Slavena Karpatske kotline, kao i na Balkanu takvih naušnica nema. Bilo bi začudno objasniti, kako ušnice javljaju tek sjedstvu nema, a u udaljenijim slavenskim krajevima malo pomalo nestaju. Iz bizantskog kulturnog kruga one nisu također došle, jer Bizant jagodnu naušnicu samo u tipu naušnice manjim odmah sa strane treće jagode. To je tip, koji, bilo kao import iz Bizanta, ili kao imitaciju sa strane domaćih zlatara, nalazimo u srednjovjekovnoj Bugarskoj i Srbiji, a koji za razliku od »kijevskog« tipa s tri jagode jednake veličine nazivljemo naušnicama tokajskog tipa.⁶

Za datiranje trojagodne naušnice kijevskog u ranije doba Srednjeg vijeka govori i statistika nalaza takvih naušnica. Odvajkada se mislilo, a i novija su sistematska istraživanja Gunjače dokazala, da su u kasnom Srednjem vijeku prilozi u grobovima sve to rjeđi. Davanje naušnice pokojniku u grob s vremenom je samo sporadična pojava, obratno od običaja u ranije starohrvatsko doba IX. do XI. stoljeća. Da su se trojagodne naušnice pojavile tek u kasnom Srednjem vijeku, kad su one relativna rijetkost u grobovima, to bi ih moralo biti razmjerno mnogo manji broj negoli drugih naušnica iz starohrvatskog doba (kao što su na pr. naušnice na jednu jagodu, sa četiri jagode, naušnice sa privjeskom, naušnice sa tri koljenca i t. d.). Zbirka Muzeja hrvatskih starina u Splitu, koja je najbogatija zbirka naušnica, pokazuje tim varijantama, brojnije od ostalih naušnica. One su najvećim dijelom bile nađene u grobljima u Biskupiji kod Knina i Smrdeljima kod Skradina, gdje su se Hrvati počeli vrlo rano pokapati i veći broj nalaza svakako potječe iz starohrvatskog doba.

⁵ Up. J. Eisner, Počátky českého šperku u »Pamatky archeologicke« XLVI, 1955 Prag, str. 225 (Předmost); H. Preidel, Der Silberschatz von Saaz u »Mannus« g. 31, sv. 4. 454, th. III i VI, 1940. i R. Turek, České hradištní nalezy datované mincemi u »Slavia Antiqua« Poznánj 1948, sv. I str. 493, 504 (Žatec – Saaz); K. Jażdżewski u »Archeologicke rozhledy«, Prag 1951, god. III, sv. 4 str. 332, slika 229 (Ljutomjersk).

⁶ Up. članak M. Čorović-Ljubinković, Naušnice t. zv. tokajskog tipa u »Rad vojvodanskih muzeja«, Novi Sad 1954, str. 81–93.

Donosim napokon za potvrdu svog mišljenja fotografiju predmeta nađenih očito u jednom grobu i pohranjenih u svoje doba u jednoj kutiji u Muzeju hrvatskih starina u Kninu. Na slici se vidi, da su zajedno bili nađeni različiti predmeti, jedan sapon, jedna naušnica sa tri jednako velike jagode i još par ostruga izrazito karloviškog tipa (slika 4). Ostruge su, naime s ravnim krajkovima, a imaju debeo i kratak šiljak te potječu svakako iz IX. stoljeća.

Naušnice nađene uz ove ostruge relativno su jednostavne: nisu naime prošupljene i načičkane ukrasom, kao što su često u kasnije doba. Već pred dvadeset godina pisao sam, da starohrvatske naušnice datiram u rano razdoblje Srednjeg vijeka kao cjelinu i da će se tek s vremenom detaljnijim sistematskim istraživanjem moći utvrditi vrijeme pojave pojedinih tipova i varijanata starohrvatskog nakita. Obično se uzima da su naušnice prošupljene i načičkane ukrasom, kao i one s kotačićima između jagoda, iz kasnijeg vremena. Okolnost međutim, da je u Predmostu u Moravskoj nađena već na groblju iz IX. stoljeća prošupljena trojagodna naušnica, kao što i činjenica, da su naušnice načičkane ukrasom u Muzeju hrvatskih starina relativno brojne, upućuje nas na to, da su se i te varijante pojavile kod nas u dosta rano doba. Dalje sistematsko istraživanje i objelodanjivanje nalaza u pojedinom grobu, kakvo Gunjača provodi u iskopinama Jugoslavenske akademije posljednjih godina, pomoći će, da se riješe ovakva pitanja.

2.

O početku bjelogorske kulturne grupe

Češki arheolozi prate u posljednje vrijeme rezultate i rad naše arheologije, osobito ako se radi o pojavama i kulturama zajedničkim našim i njihovim krajevima. Tako je Z. Váňa napisao u Slovenska Archeologia studiju o bjelobrdskoj kulturi, u kojoj obilato uzima u obzir i nalaze u hrvatskim stranama.⁷ U svojoj studiji Váňa potvrđuje mišljenje onih naših stručnjaka,

da je bjelobrdska kultura posebna nakita, koja se ne smije rasplinuti u općeslavensku kulturnu ostavštinu i koja ima svoje porijeklo i središte ne na Balkanu kod Južnih Slavena, nego u Ugarskoj nizini kod Panonskih Slavena, ma da ona ima svakako dodirnih točaka i s ostavštinom Madžara. Váňa popunjuje i ispravlja mišljenje madžarskog arheologa Hampela utoliko, što dokazuje, da se t. zv. četvrta Hampelova grupa sastoji od

Ugarsku, a za koje su karakteristične torbice i drugi predmeti iz srebrenog lima te od predmeta kulture, kojoj Váňa pridržava dosadašnji naziv bjelobrdske, mada

veni i Madžari. Predmeti iz srebrenog lima karakteristični za madžarske grobove iz vremena zaposjednuća zemlje (Landnahmezeit) brzo nestaju i traju samo pola vijeka, dakle manje nego što je Hampel mislio. Ti su predmeti imovina Madžara, koji su je sobom ponijeli na svom seljenju iz Rusije, i to iz

⁷ Up. Z. Váňa, Madžari a Slované ve světle archeologických nálezu X–XII století u »Slovenská Archeologia«, Bratislava 1954, god. II, str. 51 do 104.

Sl. 1

Sl. 2

Sl. 3

Sl. 4

zemlje Kazara. Već u XI. stoljeću i Madžari saučestvuju sa Slavenima sjeđu i uporabi predmeta bjelobrdske kulture.

Na temelju detaljnog studija Vána razlikuje tri faze bjelobrdske kulturne grupe. Prva ide od oko god. 950. do kraja X. stoljeća, a karakteristike su joj pojava konjaničkog groba, davanje u grob oružja, jače oznake ostataka nezna-božačkog shvaćanja, pojedinačni predmeti ketlaškog i postkesteljskog karak-tera, češća pojava narukvica sa zmijskim glavama na kraju i pomanjkanje novca u grobovima. Od grobova u našim stranama ovom periodu pripada groblje u Kloštru i ono u Junuzovcima kod Bosanske Gradiške. Druga faza jest vrijeme prve polovice XI. stoljeća. Njezine su oznake nestajanje konjaničkih grobova, oružja kao i ketlaško i postkesteljskih lazi srebrenog arpadovskog novca iz prve polovice XI. stoljeća i usto puni rascvat čitavog repertorija bjelobrdske kulturne grupe. U trećoj fazi, koja ide od druge polovice XI. stoljeća pa do preko godine 1.100. nalaze se novci iz druge polovice XI. stoljeća, a prilozi u grobovima postaju rjeđi i skromniji. Od naših groblja Bijelo Brdo ide u drugu, a ono u Svinjarevcima u treću fazu.

Vána se odlučno zalaže za vrijeme oko god. 950. kao terminus ante quem non za pojavu bjelobrdske kulture. Kod nas je u posljednje vrijeme kod mno-gih arheoloških stručnjaka postojala sklonost, da se početak bjelobrdske kul-ture pomakne više unatrag i više približi keteljskoj kulturi, koja odumire poslije god. 800. Više je okolnosti davalo hrane ovakvoj sklonosti, iako bez pravog temelja. Više puta su predmeti bjelobrdske kulture bili nađeni u istom grobu s predmetima ketlaške i dalmatinsko-hrvatske kulturne grupe, kojih početak pada oko god. 800. Međutim istina je samo, da ketlaška kultura traje kroz čitavo IX. i X. stoljeće, a dalmatinsko-hrvatska i preko god. 1000., pa je prema tome sasvim naravno, da je vrijeme druge polovice X. stoljeća ono, u kojem se nalaze predmeti jedne i druge kulture na istom groblju i u istom grobu. Ranom datiranjem bjelobrdske

da su ispod Buzeta na položajima Brežac i Mejice bili otkopani predmeti, koje su stručnjaci pripisivali koje Langobardima oko god. 600. a koje bjelo-brdskoj kulturi i XI. stoljeću. Detaljnim proučavanjem materijala ovih bu-zetskih groblja Marušić je nedavno utvrdio, da su to dva različita groblja, i to groblje u Brešču iz vremena skupnog upada Langobarda, Slavena i Avara oko god. 600. u Istru, a groblje u Mejcama s ketlaškim i bjelobrdskim nalazima pokapalište Slavena IX. i X. stoljeća.⁸ I nedavne iskopine u Lijevoj Bari kod Vukovara, gdje su pored velikog broja grobova s bjelobrdskim nalazima otko-pana tri groba sa predmetima kasnokesteljskog karaktera, činilo se kao da govore u prilog približavanju kraja jedne i početka druge kulture. Ali se u Lijevoj Bari kod Vukovara radi vjerojatno o rijetkim, ma da zanimljivim re-liktima iz starijeg doba u posjedu pokojnika (pet predmeta u tri groba), koji ne utječu na datiranje groblja i početak bjelobrdske kulture.⁹ Tezu po-

⁸ Up. B. Marušić, Staroslovanske i neke zgodnesrednjovjeke naidbe v Istri, »Arheološki Vestnik«, Ljubljana 1955, VI/1 str. 98 do 107 i 119 do 120.

⁹ Up. Ljetopis JAZU, broj 60, Zagreb 1955, članak Z. Vinskog: passim. Ja sam pored mo-gućnosti relikata pomišljao na to, da tri groba s kasnokesteljskim predmetima mogu biti ostaci grobova iz ranijeg doba. Na to me upućivala okolnost, da u vrlo brojnim grobovima u Lijevoj Bari kod Vukovara s bjelobrdskim predmetima nije nigdje nađen keteljski pred-met, a isto tako ni u jednom od tri groba s keteljskim nalazom nije nađen ni jedan savre-

trebe ranijeg datiranja bjelobrdске kulture zastupa izričito M. Šeper u članku objelodanjenom u Tkalčićevu zborniku.¹⁰ On postavlja početak bjelobrdске kulture neposredno po svršetku kestelske kulture početkom IX. stoljeća. Njegova tvrdnja međutim, da jedini i isključivi razlog datiranja bjelobrdске kulture od oko god. 950. do preko god. 1.100. jesu arpadovski novci nađeni u grobovima, nije točna. Bjelobrdска je kultura dosada datirana ne samo po novcima, nego u prvom redu po vremenu popratnih predmeta, koji su nađeni uz tipično bjelobrdски nakit kao i svim drugim okolnostima koje arheolozi uzimaju u obzir kod utvrđenja vremena nalaza. Novac u grobu istina nije kategorični argumenat za datiranje, ali se u bjelobrdским grobovima ne nalazi stari novac izvan porabe probušen i upotrebljen u nizovima kao ukras, nego pojedinačni kurentni novac dan pokojniku kao popudbina. Činjenica je, da je razlikovanje triju faza njem svijlu okovanosti, našlo najbolju potvrdu također u novcu: prva faza bez novca, druga s novcem prve, a treća s novcem druge polovice XI. stoljeća.

Šeper nadalje polaže važnost na činjenicu, da neki predmeti bjelobrdске kulture imaju svoje prethodnike već u kestelskoj kulturnoj grupi i iz toga izvodi potrebu neposrednog vremenskog vezivanja jedne grupe uz drugu. Ni to nije uvjerljiv argumenat. Posve je ra kultura moraju imati dodirnih točaka već po tome, što su one nastale u istom kraju, t. j. u ugarskoj nizini, što su im nosioci, barem dijelom, isti etnički živalj, t. j. Panonski Slaveni i što se jedna i druga kultura nadovezuje na tipove bizantskog nakita, pa već to dostaje, da protumači kontinuitet stano vitih oblika od jedne do druge kulture.¹¹

Rezultate razmatranja ovog članka možemo sažeti u konstataciju da, kao što činjenica, da se još u XIV. stoljeću u dalmatinskoj Hrvatskoj izrađuju naušnice t. zv. kijejskog tipa, ne znači, da se ove naušnice ne javljaju već u sklopu starohrvatskog nakita, lobrdske kulture imaju svoje porijeklo u ranije doba, ne obara mnogim razlozima utvrđeno datiranje ove kulture kao zrele i formirane, skupne i cjelovite kulturne grupe od god. 950. pa do preko god. 1.100.

meni bjelobrdски predmet. Vinski međutim u prilog svog mišljenja, da se radi o reliktima starijeg doba još u posjedu pokojnika, upozorava, da su tri groba s kasnokestelskim nalazom razdaleko jedan od drugog. Stvarno tri sama groba je premalen broj za ostatak groblja na redove jednog naselja, a njihov položaj ne govori za to, da se radi o pokapalištu osamljenog domaćinstva.

¹⁰ Up. članak M. Šepera, »Tkalčićev zbornik«, Zagreb 1955, I svezak str. 50 do 53.

¹¹ K. Vinski-Gasparini upozorila je nedavno, da su u grobovima antiknog doba stare Siscie nađene lunule, dvostruki srcoliki privjesci i ogrlice od pletene žice, dakle sve predmeti, koji se javljaju u bjelobrdskoj kulturi i koji pokazuju kako se izivljava kontinuitet u kulturi stanovitog kraja. Up. Peristol, Zagreb 1954, I svezak str. 126, sl. 11 do 13.